

PRIKAZI I OSVRTI

GRAČANIČKI GLASNIK
časopis za kulturnu historijuBroj 58
Godina XXIX
Novembar, 2024.
[str. 265-278]

© Monos 2024

PRIKAZI I OSVRTI

Refleksija srednjovjekovne Bosne u savremenom književnom ogledalu: "Udovičke zemlje" ili dijalog između epoha

---

Lejla Đulić

Ovaj rad je svojevrsan osvrt na roman "Udovičke zemlje" autora Fajke Kadrića. U fokusu je analiza pojedinih aspekata romana poput složene interakcije između prošlosti i sadašnjosti, autora i čitatelja, te književne umjetnosti i historijske stvarnosti. Rad ukazuje na slojevitost narativne strukture Kadrićevog djela te ulogu književnosti u očuvanju kolektivnog sjećanja i identiteta. Analizom narativa, simbolike i karakterizacije likova, propituje se sistem vrijednosti srednjovjekovne Bosne, sloboda izražavanja, moć interpretacije i uloga čitatelja kao suautora. Ovaj osvrt nastoji postaviti roman "Udovičke zemlje" u širi kontekst bosanskohercegovačke historije i kulture, ističući Kadrićevu književnu genijalnost i, uopšte, važnost književnosti u oblikovanju našeg doživljaja svijeta. Roman "Udovičke zemlje" koristi književnost kao alat za transcendenciju vremena i prostora, čineći prošlost živom i relevantnom za savremenog čitatelja.

Ključne riječi: Čitalatelj, čitalačko iskustvo, intertekstualnost, historijski roman, identitet i sjećanje, dijalog između prošlosti i sadašnjosti, univerzalne vrijednosti, srednjovjekovna Bosna, junaštvo.

RIJEČ ČITATELJU / ČITATELJICI

"Priča će živjeti dok je živih svjedoka i gasnuti uporedo s njima. Na kraju će se sve zaboraviti. Kam neće govoriti ali će svjedočiti." (Udovičke zemlje, Fajko Kadrić)

Onoliko koliko su bitni autor i književno djelo, kao rezultat njegovog stvaralačkog umijeća, toliko su čitatelj i njegovo čitalačko iskustvo u neraskidivoj vezi sa njima. Upućenost autora na čitatelja i čitatelja na tekst ima potencijal da otvori bezbroj mogućnosti. Samo jedna od njih je povezivanje svijeta koji se otvara na prvim stranicama sa svijetom iz kojeg čitatelj u datom trenutku istupa u novu dimenziju simbola i značenja.

S punim pravom ću kao čitateljica, u svom društvenom kontekstu, vremenski-prostorno određena, kulturološkim podnebljem uslovljena, sa svim svojim predodžbama, predznanjima, predrasudama smatrati da dijalog koji čitanjem otvaram, ispisuje neke nove stranice djela sa kojim se hvatam u koštac. Zasiurno ću iznaći novi, možda samo meni vidljiv i jasan smisao i u konačnici mijenjati, za početak, svoj mikrosvijet, a potom, i mikrogalaksiju u kojoj se krećem. Sve ću to činiti zahvaljujući samo jednom portalu – njenom veličanstvu – književnosti.

Usudiću se smjelo da zaključim da je još samo književnost taj preostali slobodni prostor u vremenima u kojima vlada sveopšte odsustvo potrebe da čovjek bude autonoman i potpuno prepušten stvaranju i kreativnosti bez intervencije (umjetne prije svega). *Babilonska knjižnica*¹ iz Borhesove priče je sada i zvanično digitalizovana i daje nam priveda da je sav postojeći rukopis kodiran u algoritamski zapis koji na taj način poriče originalnost umjetniku. Prava istina

je, ipak, ta da algoritamska matrica nema životno iskustvo umjetnika, niti kao takva računa na jedinstvenog recipijenta kojem se autor obraća, već ima samo iskustvo repliciranja, umnožavanja u besmislu beskonačne kombinatorike. Ako nemamo tog iskusnog, gore navedenog čitatelja koji raslojava i tumači, u konačnici imamo bespotrebno sudaranje tekstova koji stvaraju buku, ali ne proizvode smisao. Gore pomenuti, slobodni prostor još uvijek nije digitalizovan, virtualizovan, već je on potpuno metafizički, izvanprostorno i vremenski, pomalo magijski, maštom omeđen i semantičkim kodovima skriven. Da bi bio otkriven i osvojen potreban je čitatelj, upravo onaj s početka ovog teksta.

Tako se u Wolfgang Iser-ovom tekstu "Estetika recepcije" uključivanje čitatelja smatra:

*"...od vitalnog značaja za svaku vrstu teksta, ali u književnom tekstu imamo tu neobičnu situaciju da čitalac ne može znati što njegovo učešće stvarno iziskuje. Mi znamo da učestvujemo u određenim doživljajima, ali ne znamo šta se nama događa u toku tog procesa. Upravo zbog toga mi i osjećamo potrebu, onda kada nas se posebno dojmi jedna knjiga, da o njoj razgovaramo; mi ne želimo da se, govoreći o njoj, nje oslobodimo, već naprosto želimo da bolje shvatimo ono u što smo bili uključeni."*²

Shvatanjem mi tom prostoru dajemo jedinstveno obilježje, a svom svijetu neponovljivo čitalačko iskustvo koje u

1 Jorge Luis Borges, *Izmišljaji*, Zagreb: Zagrebačka naklada, 2000, 85-96

2 Zdenko Lešić, *Nova čitanja, Poststrukturalistička čitanka, Estetika recepcije*, Buybook Sarajevo 2002, 155

čitanje djela upisuje neke od vrijednosti koje mi u sebi nosimo. Dalje, u svom tekstu Wolfgang Iser piše,

“...u težnji da racionalno uravnoteži relaciju djelo-čitalac, također je podijelio i njihovu odgovornost: čitalac je taj čija aktivnost konstruira značenje teksta, a tekst je taj koji propisuje uslove pod kojim čitalac razumijeva ta značenja: čitalac je slobodan u svojoj interpretaciji, ali tekst postavlja granice njegovoj slobodi. Vrijedna književna djela, smatra Iser, prisiljavaju čitaoca da s povećanim naporom i većom koncentracijom proniče u njihov kompleksni kod, koji se ne podaje lakom, rutinskom “dekodiranju” (na osnovu prepoznavanja), već od čitaoca traži da promijeni svoje uobičajene čitalačke navike, da se prilagodi novini teksta i na taj način prihvati nove, do tada neslućene mogućnosti književnog diskursa.”³

Eh, sada dolazimo do pitanja, zašto je ovoliko prostora ostavljeno nekome ko povlašteno konzumira književnost tek u završnoj fazi mukotrpnog rada autora? Upravo zato da bi jedno djelo dospjelo u ruke što većeg broja čitatelja različitih generacija i različitih predznanja jer to je jedina alternativa gore navedenoj dekadenciji univerzalnih vrijednosti putem sveopšte digitalizacije i vještačke inteligencije koja previđa i poriče individualnost i individualni doživljaj i interpretaciju i tako prijeti da dehumanizuje svijet. Ali ima nade ukoliko joj pružimo priliku. Tu nastupa čitatelj, doslovno i u simboličkom smislu. Angažujmo ga,

bez izuzetka u stvaranju novog teksta, oslobođenog “nejasnoća” i “šumova”. Dozvolimo mu da ispiše nove stranice u kontekstu svog vremena, stvarajući metatekst – taj neprekidni razgovor sa originalnim tekstom, sa autorom. Čitatelj, bez izuzetka, je slobodoumni i autonomni koautor. Ništa neobično jer je i piščevo djelo odraz vječitog uplitanja diskursa onog Drugog i proizvod je tog dijaloga i jedinstvenog autorovog čitalačkog i životnog iskustva

“UDOVIČKE ZEMLJE” U OKU ČITATELJICE

“Linijom koja nebo spaja sa zemljom galopirala su dva konja sa jahačima. Približavajući se sve više su otpadali od neba i prijanjali zemlji.” (Udovičke zemlje, Fajko Kadrić)

Bez imalo nelagode zbog samoangažmana i razotkrivanja uloge čitaoca/čitateljice ulazim u svijet koji nam se otvara na prvim stranicama ovog značajnog historijskog romana koji je naslovljen “Udovičke zemlje”. Već u naslovu iščitavamo da je od davnina kob ovih naših prostora u tome da svako malo, pogubni ratovi dolaze s proljeća da bi u sigurnu smrt odveli očeve i sinove, a žene i majke prepustile sudbini udovica i samohranih majki.” *Ovdje su zime duge i hladne, proljeća mrtva i gladna, a tuđe vojske su kao kuge i u pravilu uvijek odaberu najrodnije godine. Novi će dan probuditi novi život ma kakva prepreka stajala pred njim.”⁴*

3 Ibidem, 50-51

4 Fajko Kadrić, *Udovičke zemlje*, 3. izdanje, Kalesija: BZK Preporod 2023, 120

Ratovi su bili, a čini se da to još uvijek jesu, jedina izvjesnost ovih prostora. Za njih se spremalo, njihov ishod se nekada slavio, a nekada oplakivao, a jedino teže od rata je bilo iščekivanje da se obruši na narod. Kada završi borba na bojnom polju, to ne znači da je zavladao mir, jer borba između dva naroda, dva brata ili sina i oca za prijestolje nikada ne prestaje. To je onaj Aveljev san da *“svi ljudi su braća, a braći je zemlja tijesna.”*⁵

Takvi ratovi “obećavaju” bogatu književnu građu koja će poslužiti i autoru romana “Udovičke zemlje”. Kao i svaki historijski roman, “Udovičke zemlje” opisuje fragmente ratnih dešavanja i sukoba iz davnina, tačnije oko 1460-te godine. Međutim, odmah da razjasnim, ovo nije tipični historijski roman u kojem se opisuju *“historijski događaji iz bliže ili dalje prošlosti i predstavljaju osnovni prostor za preplitanje ljudskih sudbina, za njihove moralne i političke drame”*⁶. Da, on je sve to, ali i mnogo više od toga. Slojevit je i slikovit, i ukoliko pažljivije čitamo možemo proniknuti do najskrivnijih dijelova duše Kadrićevih junaka koji kriju univerzalne istine. Ima tu i mnogo posla oko historijske građe, ukoliko je oskudno znanje, potrebno je istražiti srednji vijek kako bi se razumjelo zbog čega junaci donose neke odluke ili zašto nešto čine, a sve je to u romanu navedeno bez imalo intencije autora da ideološki tumači i boji te historijske događaje, što daje po-

sebnost i rasterećenost ovom djelu, a tako i čitatelju.

*“Dok vojske odlaze uhode dolaze. Kad se mač u koricama smiri, Božije zemaljske vojske narodskih se duša uhvate, pa kinje i optužuju za krivo ovo i ono, uvrću je i iz nje cijede herezu. A u njoj nikad ni hljeba dovoljno, a kamoli nevjere. Puteve ka hljebu utiru gladni, ka nebu nesretni, a po zemlji nezasiti. Ko ovu zemlju gleda iznutra, ona je božanski recept svijeta kakav bi trebao da bude, izvana kakav nikada ne može i ne smije biti.”*⁷

5 Isto, 51

6 Grupa autora, *Rečnik književnih termina*, Institut za književnost i umetnost, Nolit, Beograd 1985, 287

7 Fajko Kadrić, *Udovičke zemlje*, 3. izdanje, Kalesija: BZK Preporod 2023, 140

Bosna je oduvijek jedinstven prostor koji je svojom historijom ostavljao i Istok i Zapad u čudu. Uprkos mnogim osvajačima, pojedinac u njoj je uživao slobode kakve su u to vrijeme bile manje poznate ostatku svijeta.

*“Običaji domovine, tvrdo urezani u ljudskom biću, kratki, jasni i nepovredivi kao epitafi na stećcima, regulisali su sve životne sfere. Brak je bio slobodan izbor muškarca i žene, uz obaveznu prisegu na vjernost u prisustvu najobičnijeg svjedoka. Lahko se zasnivao, a još lakše razvrgavao. Neuobičajeno za mnoge narode s kojima je dolazio u doticaj, taj običaj, temeljen na bogumilskom nauku, nije favorizirao muškarca nad ženom i nije znao za roblje. Čovjek, njegova sloboda i vjera su između njega i njegovog Boga. Kolebljiva misao i šarenilo u zapitanosti zemlju čine đavoljim ili anđeoskim mjestom. Što je u nekome više pitanja, utoliko je on više čovjek.”*⁸

Čini mi se da stvarni historijski događaji koji se pominju u romanu nisu samo sebi svrha već su tu kako bi što vjernije i slikovitije konstruisali svijet nevjerovatno slojevitih junaka ovog romana, i čitatelju pomogli da razumije njihove odluke, sudbine i postupke ali i da se identifikuje sa njima uprkos vremenskoj distanci. Historiju čini pojedinac, pojedinac je predstavnik svog naroda a *“Narod se uvijek držao za ono od čega živi, pje-*

*vao o onom o čemu mu se plače, a plakao samo nad sobom i vlastitim usudom. Sve ostalo je lahko zaboravljao.”*⁹

U tome je suštinska razlika između književnosti i historije. Historija se oslanja na zvanične dokumente, ispisane rukom onih koji su pobjedonosno pospremili *kreševo*¹⁰, pospremajući i ono što im nije išlo u prilog, dok univerzalne istine ispisuju sudbine običnih ljudi, čiji tračak u vremenu ovjekovječuje ovaj roman i poput tragova na stećku ostavlja trajni zapis o njima. Život običnog čovjeka je bio teži i od smrti, jer je bio u stalnoj pripravnosti da će ga novi rat zateći gladnog i nespremnog. *“Dobrom Bošnjaninu smrt je rođenjem omča oko vrata, pa život ispadne hrvanje i otimanje za još jedan udisaj više. Kad i to prestane, što duže je trajalo to mu je život bio tegobniji, a o njemu živi ljepše misle.”*¹¹

Univerzalne istine o životu i svijetu roman čine svezremenim i pristupačnim čak i onda kada se čini da je potrebno s vremena na vrijeme ponovo zaviriti u historijsku građu i olakšati putovanje kroz bogatu prošlost ovih prostora na koji su kidisale Osmanlije, Ugari, razne uhode i heretici. Svi oni zajedno sa odredili sudbinu Kadrićevih junaka. *“Usud su im lažni prijatelji i vjerni neprijatelji, tako je uvijek i bit će zauvijek. Branili su svakog od svakog, a sa svakim napadali sebe.*

8 Isto, 107

9 Isto, 92

10 *kreševo: sudar u borbi; boj, okršaj

11 Isto, 71

*Nevolja je u tome što ih bolje znaju neprijatelji nego oni sami sebe.*¹²

Taj *dobri Bošnjanin* je oduvijek zagonetan kako neprijatelju Istoka tako i Zapada. Zagledan u njih, on prkosno stoji široko podignute ruke u pozdrav i prijateljsko prihvatanje i jedne i druge strane svijeta, ali istovremeno kao stijena neumoljiv, ponosit i pripravan da ta ista ruka što prije dohvati mač, ukoliko zatreba.

*“E, moj dervišu, sad kad znaš da je Bog sveprisutan i da nisi morao nigdje ići i ništa činiti da ga nađeš, evo predodređen si ono što si zikrom i objijajući sve mudre dunjalučke zakutke našao, bez krvi podijeliti sa svojima. A kako? Da ih na vjeru kao na slanu ruku namamiš, sasjeći će te. Da ih moliš, nasmijat će ti se. Da ih sjećom u vjeru nagnaš, isjeći ćeš najbolje i najzdravije. Kako krvi Hrnčova? Dovoljno smo mali da se svakome zgodnom prilikom pričinjavamo i, elhamdullilah, tvrdi, žilavi i inatni da ih natjeramo da se vremenom razuvjere.”*¹³

Događaji iz daleke prošlosti čine slikarsko platno na kojem nas likovi ovog romana nose kroz svoje priče i živo prenose jedan prošli život bosanskog čovjeka jezikom koji je produžena stvarnost tog vremena. Naš sveznajući pripovjedač je hroničar, i prepušta se toku misli svojih junaka dajući podjednaku šansu i ubogom razbojniku Smederevcu i ozloglašenom kradljivcu Baji koji se do kraja romana mijenja i uspijeva na momente

da probudi našu empatiju, kao i velikom osmanlijskom paši koji sa divljenjem posmatra stasite bosanske junake protiv kojih će se boriti njegova vojska. Pomalo zavideći njihovom junaštvu ne krije to Adni paša, i obraća mu se: *“Viteže, ja cijelim junake, za tebe se čulo, ali isključivost nije mudrost.”* Tu su i drugi zanimljivi i slojeviti likovi. Kako bi se proročanstva i snoviđenja prenijela iz *Onog* na *Ovaj* svijet razne uhode-alpareni iz svih znanih i neznanih krajeva svijeta tumaraju Bosnom prekrajujući sudbine mnogih koji to ni ne slute. Taj nevidljivi unutrašnji neprijatelj nikada ne spava. *“Nema zemlje za uhode, oni rade za onu iz koje su prognani protiv one koja ih hrani. A ni u jednoj ne smiju biti prepoznati.”*¹⁴

Njihovo prisustvo je prizivanje novog krvoprolića i tako se začarni krug zatvarao da bi ustupio mjesto novom. Kada se konačno “prinese” Kainova i Abelova žrtva, tada se i Božija milost spušta na zemlju među ljude. Ona se zadržava poput ptica selica koje na jesen odlaze da bi se vratile najavljujući ili bogat urod ili novo ratno zlo ili krhki *“mir koji svi osjećaju, ali niko u njega ne vjeruje.”*¹⁵

Sve junake ovog Kadrićevog romana zatičemo na životnim važnim prekretnicama. Oni su ili na nekoj velikoj životnoj kušnji ili treba da donesu važnu, presudnu odluku koja će promijeniti njihov život, a možda i život sunarodnjaka. *“Smrt. Sve vidiš, nju ne vidiš, a jedino*

12 Fajko Kadrić, *Udovičke zemlje*, 3. izdanje, Kalesija: BZK Preporod 2023, 120

13 Isto, 46

14 Isto, 133

15 Isto, 180

je s čime se rodiš i nikad ne odrodiš. Uvijek je tu i strašna je samo onima koji sebe vole više od svega. Evo je, prikučila se, sjedi na ruci ovog hrmpaljije. – Derviš Jusuf pred put u Smederevo u susret osmanskoj vojci.”

¹⁶ Ovo su misli Jusufa, derviša, maga, uhode, vidovnjaka, nomada i proroka. Sudbine mnogih likova se isprepliću sa Jusufovom i tako on postaje najkompleksnija ličnost romana. On razotkriva skrivene misli i karakter drugih likova i često ih isprovocira da jasno kažu ono što im je na duši i u najtamnijim hodnicima srca. Balaban za njega misli:

“Derviš Jusuf je imao lahak i iskren osmijeh....Taj čovjek mu je zbog svoje neposrednosti, preziranja svake udobnosti i materijalnih stvari, bio drag kao vlastiti otac ....Davno je spoznao da se kroz život kad-tad mora doći na kušnju, da ono što voliš staviš preda se kao žrtvu svoje odanosti nečemu većem od sebe i svoje ljubavi.”¹⁷

Jusuf je prepreden kada štiti prijatelje, sumnjičav prema neprijatelju, čudotvorac kada mu život visi o koncu i najbolji vidar kada ima istinski nijet. Pokreće ga unutrašnji glas velikog sufije, mudraca koji u njemu vodi borbe između dva glasa, onog kojeg obavija strah i koji je upućen na državu i službu i onog koji šapuće njegovom srcu razotkrivajući najveće istine i životne mudrosti koje čitamo više puta. Mi do kraja romana ne znamo koji glas će da nadjača i koja je stvarna uloga Jusufova. Najumjesniji papin uhoda Silenzio potaknut Jusufo-

vim lukavstvom izriče zanimljivo viđenje Bošnjaka na osnovu čega i zaključujemo da je Jusuf bio pomalo svako, ali u suštini ponajviše Bošnjak: *“U izvještaju iz Bosne napisat ću da sve što danas misliš da je suština, sutra zaključiš da je glupost i da se o njima, bez ozbiljna izučavanja, ne može ništa tačno napisati.”¹⁸*

Konačno dolazim i do glavnog junaka–viteza Oprašića. Likovi koji su dovedeni u vezu sa njim, govore, djeluju kako bi ga što vjerodostojnije predstavili. Za razliku od Jusufa, mi od samog početka ispred sebe vidimo junaka za kojeg već osjećamo da će do kraja romana opravdati naša očekivanja čak i da ne znamo da se radi o stvarnoj historijskoj ličnosti. Već na prvim stranicama autor nam slikovito opisuje vojvodu Radivoja Oprašića kao tipičnog bosanskog junaka u kojeg su upisane sve one, narodnom pjesmom opjevane, vrijednosti jednog stoičkog, neustrašivog srednjovjekovnog viteza, koji i svojom pojavom upravo odgovara toj tipskoj ulozi. Znamo od ranije da je Srednji vijek doba kraljeva, prinčeva, princeza, dvoraca, viteških borbi u kojem je svako imao neko mjesto koje mu je pripadalo po rođenju i staležu. U tome su vitezovi imali poseban značaj jer su predstavljali onaj stub od kojeg je ovisila moć i opstanak njihovog kralja i zemlje. Mač i štit su nasljeđivali sinovi poslije smrti oca. A upravo takav životni put je imao ovaj naš vitez. *“Poslije bitke na Glasincu 1440. godine, u kojoj je Isa*

16 Isto, 38

17 Isto, 35

18 Isto, 201

– beg Isaković prodro do Vrhbosne, sa mrtvog oca Vlatka Oprašića, kao kletva pala je na njega, tada šesnaestogodišnjaka, njegova isječena košulja i titula viteza.”¹⁹

Kako je Bosna bila stalno napadana od znanih i neznanih neprijatelja, da bi opstala, morala je sve podrediti odbrani. Borbena iskustva su se stjecala na bojnim poljima. “Otkako se pamti i pripovijeda, muški Oprašići nisu umirali, oni su ginuli i na konjima ispuštali duše. Sa njih su u trku odlazili na zvijezdu na kojoj žive pravedni ratnici.”²⁰

Međutim, ono što ne očekujemo da ćemo pročitati je i to da Vitez Oprašić u pauzama između borbi na bojnim poljima vodi još složenije unutrašnje borbe, preispitivanja iz kojih se rađaju derviške mudrosti, dječaćki snovi, snažni unutrašnji monolozi protkani zapažanjima vrijednih najvećih mudraca i stidljiva maštanja o lijepoj mlinarevoj kćerki. “Iza začudne mase mišića skriva se mudrac koji ga u boju čuva od pogrešna zamaha, neoprezna koraka u zasjedi i suvišne riječi pred radoznalim uhom.”²¹

On je u jednom trenu veliki mudrac, u drugom sirovi ratnik, a potom stidljivi dječak koji pogled obara pred Tihavom, ženom koja ga razoružava. Od Radivoja Oprašića, velikog viteza učimo o čovjekovoj prolaznosti:

“Kad se o život, kao neprekinutu nit omjerim, vidim kako su na njoj, kao zr-

nevlje, nanizani jedan do drugog dan za danom, sin za ocem, i otac iza svog i tako u nedogled. Dok noć porađa dan on ne zna šta će sa njim na kraju biti. Čovjek u vječnom ciklusu mijena, dolazi i nestaje, sitan i neprimijetan, a da ne može ništa učiniti da se to ne dogodi. Naše vrijeme od izlaska iz mraka tople majčine utrobe, do zalaska u drugi hladni zemaljski mrak. Ako se i zbog čega iz jednog mraka dođe da se dočeka drugi, onda je to zbog toga da prije nego što se u njega zakorači na svjetlo ostavi nešto i neko.”²²

U Oprašiću, osim mudraca vidimo i čovjeka koji “... i da nema bodež na pojasi, luk i mač na sedlu, bio je oružje od glave do pete. Oči su mu zračile dominacijom dobijenih dvoboja.”²³

Galerija likova je prava bogata riznica romana. Svaki na poseban način predstavljen i pripovjedački vješto vođen opasnim bosanskohercegovačkim drumovima sa jasnom ulogom koja će do kraja romana naći svoje mjesto i zakružiti priču.

Koliko likovi podupiru Kadrićev jedinstven srednjovjekovni bosanskohercegovački ambijent toliko ga i nestvarno slikovita priroda oživljava u očima čitalaca. Opis pejzaža ima važnu strukturalističku ulogu jer veza svih naših čula sa prirodom su neraskidiva. Ona pulsiraju usklađeno i prenose čitatelja u svijet romana poput filmskih efekata. Autor želi

19 Isto, 16

20 Isto, 105

21 Isto, 119

22 Isto, 120

23 Isto, 21

da jasno i čujemo i vidimo i udahnemo sve ono što je bilo sastavni dio slikanja važnih događaja u romanu:

“Ne zajahuje konja, vodi ga za sobom i ne bi ni znao da nespješno zastajkuje na svakoj uspomeni da ga on ne pretekne cijelom dužinom vrata. Po zaraslom dvorištu i odsustvu avlijskih životinja zna da tu odavno ne živi niko. Avlija ograđena istim naherenim plotom, na šljivi vise kosa i grablje. Na ivici Cerovnjaka zavučena među stabla plotara štala, vrata joj otvorena ili ih nikako nema. Žara osvojila sve, stajnjak još nije. Sa dva konja neko vrše na očevom gumnu. Prije gumna, kraj puta trebalo bi da je voda, ne vidi je očima, vidi je sjećanjem i osjeća kako iz dubina udara i pljuska po kamenu i već je žedan. Nepodnošljivo žedan prolazi putem pored kuće, očiju uprtih u zamandaljena vrata, očekujući da škripnu i da se na visokom pragu u otvoru vrata ukaže majka.”²⁴

Određena prirodna pojava ima neko unaprijed zadano simboličko značenje i u sprezi je sa promjenama i odlukama koje donose junaci romana. *“Ali gorštak u goru u savezu je sa divljom vodom, tiješnjim putem, klancem, mrakom, iznenadnom kišom i svakom nevidjelicom.”²⁵* Sve promjene su prihvatljive ako su u skladu sa prirodom, ako je nadopunjavaju, a ne narušavaju.

“Kako ezan odmiče sa svakim novim slogom kao da prisnije grli hridi i od njih se mekše odbacuje u doline, pa pada na vode i utapa se u njihovom veselom groljenju.

Zemlja se prva sviče na ovu novinu, ljudi će još jedno vrijeme na glas ezana ostati paralisani u zatečenom položaju i osluški-vati, pa kako poziv odmiče tako se i oni malo otkravljavati i pokretati... Vremenom se navikoše na pet dnevnih poziva i oni im postadoše orijentiri u dnevnom protoku vremena.”²⁶

Priroda je znakovita, krije odgovore i najavljuje i najmanju promjenu koja bi mogla zateći ljude nesprenim. Dobri Bošnjani joj u potpunosti vjeruje i prepušta se njenim zakonitostima jer ona je dio njega, a on iznikao iz nje, tako je bilo od davnina i tako će i ostati.

NA ČITATELJU OSTAJE SVIJET KNJIŽEVNOG TEKSTA

“Slavni mrtvi sve duguju živima, živi njima samo pogreb. Oni ne govore i nikakva im korist od junaštva koje ako nije izrazito pregolemo, obavezno pada na pripovjedače.” (Udovičke zemlje, Fajko Kadrić)

Roman “Udovičke zemlje” aktualizira teme nadhistorijske važnosti. On je riznica mudrosti koja me je kao čitateljicu zatekla nesprenu i dovela do potpune katarze i iščašenosti iz buke koja nas okružuje. Mogu bez pretjerivanja reći da je ovaj roman pomjerio nešto u meni jer je angažovao sva moja čula, a malo je historijskih romana koji to mogu. Smatram da ovaj roman može da se nosi sa velikim djelima svjetske književnosti i da opet bude žanrovski i jezičko-stilski je-

24 Isto, 83

25 Isto, 218

26 Isto, 81

dinstven, taman onoliko koliko je historija ovih naših prostora jedinstvena.

Autor romana nam je pokazao da je *zapis o zemlji* neodvojiv od njenih junaka, znanih i manje znanih, a definicija junaštva je mnogostruka, ustvari prepuštena čitatelju/ici da je dopiše. Moj zaključak je taj da je najveći stepen junaštva ostati vjeran sebi. Jakub-paša je otjelovljenje unutrašnje borbe između imena i porijekla i onog što smo odabrali na životnom putu.

“Moje sidro su moji bez mene, ja bez njih, pusta zemlja i urušena kuća. Kletva? Čija? Možda i molitva. Čija? Allah najbolje zna. A da ga izokola upitam za Vukca? – pomisli Jakub-paša.” Onoliko koliko mu je dato da zna, znao je da od Bosne odustatu neće i da će sljedeći udar biti jači i brojniji. Njemu, Jakub-paši, to rješava sve i jedva je čekao da zagazi dalje i dublje. Njemu, Dimaču Vukčeviću, to je rušenje tvrđave dječakčkih iluzornih nadanja pod čijim ostacima neće pronaći ništa.”²⁷

Kadrić likove uvodi tako što prvo naslika pejzaž i dom u kojem su rasli. Kada junak njegovog romana dođe na prag tog doma slika je jasna. Priroda, domovina i ljudi romana “Udovičke zemlje” su kao odraz u ogledalu i taman se nadopunjavaju onoliko koliko je potrebno da se posebnost ovog našeg prostora shvati i po vertikali i po horizontali. Teško je odrediti tačku iz koje bi se krenulo sa analizom ovog romana jer je on jedna skladna cjelina. Radnja romana se umnožava i

širi u koncentričnim krugovima koji se na kraju spajaju u jedan, sveobuhvatni, svesadržajni i konačni. Ti krugovi su pravolinijski ispresijecani različitim sudbinama, likovima, pejzažima da mi se čini da je svaki mali i najmanji dio neodvojiv i igra važnu ulogu u gustoj građi. I u konačnici, svi junaci sanjaju o jednom. Da se sretnu sa samim sobom, sa djetetom kojeg su ostavili na poznatom mjestu svog odrastanja. Snoviđenja i vremenoplov je uvijek povratak na kućni prag. Tamo gdje je junak istrgnut iz te idilične slike njegova želja prerasta u nedosanjani san, tihu patnju, težnju za toplinom doma, hukom poznate vode i likom majke na pragu. Samo što to nikada više ne može biti ono isto mjesto, jer ni voda kao ni ljudi neće se vratiti svom izvoru nepromijenjeni.

“Majko, oče je li se vratio onaj koji, kad se vrati, ništa sem sebe ne nađe? Ja Rabbi, je li moj dolazak samo drugi odlazak jer nikome nisam došao? ...Halalite mi, ja Jakub-paša Bošnjak, Božiji rob, ovdje među vama ostavljam vam vašeg sina Dimača. Odavde odlazi samo čovjek koji dobije sve što poželi, a sebe nema.”²⁸

“Nema onih koji su me voljeli, nema ni mene, Dimača, ožaljen je. Šejtanska obmana moj dervišu. Još ti se na ovom dunjaluku roditeljskom dobrotom i dovom kupuje sreća, a ti i dalje, dok gledaš potčinjene, umišljaj da si velik.”²⁹

U ovoj Jakub-pašinoj rečenici je sadržana sva mudrost ovog svijeta. Nije nam

27 Fajko Kadrić, *Udovičke zemlje, 3. izdanje*, Kalesija: BZK Preporod 2023, 83

28 Fajko Kadrić, *Udovičke zemlje, 3. izdanje*, Kalesija: BZK Preporod 2023, 87

29 Isto, 226

stran osjećaj napuštanja roditeljskog doma, gubitka najdražih u posljednjem ratu i gubitak najmlađih u prividnom ratu koji nije objavljen, ali se sistemski vodi i prijeti da Bosna i Hercegovina utihne kao ona zlokobna Trovoda iz Jusufovih tumaranja. Tamo se još samo pokoja izgubljena duša oglasi i podsjeti na nekadašnja slavna vremena doline Bosanskih kraljeva. *“Napuštene kuće zvone melodijom tišine težom i strahobnijom od topovske salve.”*³⁰

Identitet i potreba za povratkom u rodni kraj nije nešto što mi možemo sakriti, poreći i čega se možemo odreći. To je praiskonski instinkt za identifikacijom sa onim što je arhetipski sadržano u najdubljim slojevima naše podsvijesti. To je ono naše ime koje smo naslijedili od predaka i koje je uklesano u temeljima, stećcima naše domovine.

*“Dogane, brate, u vjeru me od rođenja zove Bog, a iz nje izgone ljudi. Ona mi je u prsima i ne vidi se. Za tvoju me nije briga sve dok u moju ne zadre, a ako te iko zovne drukčijim imenom od onog koje ti je otac dao, bit će to posljednje što je taj nesretnik izgovorio, a ti čuo – odgovori mu Radivoje.”*³¹

Osjećaj nostalgije ne rezonuje sa svjesnim i logičkim kao što je odlazak u bolje, sigurnije. On u nama pulsira nezavisno i uprkos svemu, sve dok ne probudi onu stvarnu potrebu da pronađemo i vratimo ono što osjećamo da nedostaje, da smo izgubili, ali ne znamo gdje i kada. Tako

Dimač ili Jakub-paša na kućnom pragu razmišlja:

*“Bijeda, stepena svetosti prisna i topla, neuporediva sa blještavilom svijeta koji je u očima ovdje pred nju donio, preplavljuje mu dušu jednostavnošću rodne grude, posnog i sretnog života. Ovdje je hljeb sladak jer iza sofre ne ostane ni mrvica, so grkne pa se u hljeb kao u okno truni, a život je muka koja jedino u smrti stekne izbavljenje pa se s njim i ne razvlači i Bogu ne moli za dugovječnost.”*³²

I ovdje bih se zaustavila. Niti jednom čovjeku, a tako ni čitatelju nije dato da otkrije i spozna sve. Moj osvrt je rezonovao upravo sa onim što moje čitalačko oko drži budnim i ostavlja u samozapitanosti. Mrenu sa tog sloja samospoznaje sam pokušala da razmaknem i približim u svom skromnom doživljaju dijelova teksta. Povala sam razgovor sa autorom i ugradila ponešto od njegovog u svoj svijet. On mi je svojim autorskim umijećem otvorio mnoge zanimljive hodnike u kojima čitalačka znatiželja može pronaći odgovor na sva pitanja od univerzalnog značaja. Odgovori su bezvremenski i nisu ograničeni prostorom, bilo stvarnim ili virtuelnim. Za odgovorima treba tragati uporno i bez straha kroz prohodne i neprohodne hodnike književnih djela.

KOMPARATIVNI OSVRT NA ROMAN “UDOVIČKE ZEMLJE”

Ukoliko bi se bavili kontekstualizacijom romana “Udovičke zemlje” sa aspekta

30 Isto, 208

31 Isto, 90

32 Isto, 84

historijskog romana, mogli bi ga usporediti i sa drugim značajnim historijskim romanima naših prostora poput "Na Drini ćuprija" Ive Andrića. Oba romana se bave turbulentnim periodima i sudbinom običnog čovjeka, te, iako su nastala u različitim vremenima, imaju snažnu povezanost sa bosanskohercegovačkim područjem. Oba romana oživljavaju ovaj geografski i kulturni prostor kroz naraciju koja osvjetljava društveni kontekst i prirodni pejzaž nudeći čitatelju uvid u složenost i bogatstvo historije ovog područja. Autori prikazuju kako historijski događaji oblikuju živote običnih ljudi i određuju njihovu sudbinu. Podrinje i okolina nisu samo geografska pozadina oba romana, već ključni elementi koji oblikuju narativ i likove. Prirodni pejzaž, od rijeke Drine do planinskih predjela odražavaju unutarnja stanja likova. Oba romana istražuju bogatu kulturološku raznolikost Podrinja, prikazujući kako se različite zajednice prepliću, sukobljavaju i koegzistiraju. Dok "Na Drini ćuprija" obuhvata širi historijski period od oko četiri stotine godina, tačnije od 16. vijeka, i fokusira se na život oko mosta na Drini, kao centralnog mjesta susreta različitih kultura i sudbina, "Udovičke zemlje" imaju specifičniji fokus na određene historijske događaje i likove unutar konteksta srednjovjekovne Bosne. Andrićev stil pisanja odražava sklonosti ka filozofskim promišljanjima. Višestruke perspektive i hronološki široka naracija u "Na Drini ćuprija" pruža uvid u živote

ljudi u Podrinju. Nasuprot tome, Kadrić se više fokusira na unutarnji svijet i doživljaje svojih likova. Andrićev stil je karakterističan po svom bogatom, ali preciznom jeziku i sklonosti ka filozofskim razmišljanjima, dok Kadrić, s druge strane, koristi direktniji, emotivno nabijen jezik koji čitatelja dublje uvlači u unutarnji svijet likova, što je ilustrovano u citatima u nastavku:

*"Tako most, sastavljajući dva kraja sarajevskog drumca, veže kasabu sa njenim predgrađem. Upravo, kad se kaže 'veže', to je isto toliko tačno kao kad se kaže: sunce izlazi izjutra da bismo mi ljudi mogli da vidimo oko sebe i da svršavamo potrebne poslove, a zalazi predveče da bismo mogli da spavamo i da se odmorimo od dnevnog napora. Jer taj veliki, kameni most, skupocena građevina jedinstvene lepote, kakvog nemaju ni mnogo bogatije i prometnije varoši..."*³³

*"Šta čovjek sam sebi čini? Rađa se u tuđim, a umire u sopstvenim mukama. Tek da bi se život naslanjao i nastavljao u neprekinut lanac. A zašto? Za ono malo između dva bola i dva mraka. Niko strpljivije ne podnosi ni život ni smrt nego konj. Živi teško a umire tiho. Vjerujem da ga je stid slabosti – misli, gledajući sjaji voda pada u korito pa se preko njega ljeska kao srebrna žila i uvire u močilo nad kojim se ogleda mjesec."*³⁴ (Radivoje Oprašić) 203

Kada se već pominju značajni autori i njihova velika ostvarenja, u kontekstu osvrta na roman "Udovičke zemlje", ne

33 Ivo Andrić, *Na Drini ćuprija*, Prvo izdanje, Sarajevo: Bosanska riječ 2004, 1-2

34 Kadrić, Fajko. *Udovičke zemlje*, 3. izdanje, Kalesija: BZK Preporod 2023, 203

ophodno je pomenuti i Mešu Selimovića. Roman "Derviš i smrt" pruža duboku analizu osmanske vladavine na Balkanu. Njegova djela često istražuju teme identiteta, moralnih dilema i traganja za pravdom, koje su univerzalne i mogu se odnositi na različite historijske kontekste. Kadrićevi junaci svojim unutrašnjim monolozima iznose mudrosti koje su bezvremene i odražavaju jedno kolektivno iskustvo naroda sa prostora Bosne i Hercegovine, od davnina pa do danas. Kroz oči čitatelja, roman prerasta u dijalog kroz vremenske epohe, gdje svaki lik, svaki opisani pejzaž, nosi dublju poruku i univerzalne istine.

ZAKLJUČAK

Ovaj rad je pokušao prenijeti jednu čitalačku impresiju razotkrivajući tek nekoliko slojeva složene građe jednog značajnog književnog ostvarenja. Roman "Udovičke zemlje" je zaista vrijedan čitalačke pažnje. On rasvjetljava složene odnose između prošlosti i sadašnjosti, individualnih i kolektivnih identiteta, vješto slikajući galeriju historijskih i fiktivnih likova. Kroz oči čitatelja, roman prerasta u dijalog vremenskih epoha, gdje svaki lik, svaki opisani pejzaž, nosi dublju poruku i univerzalne istine, što daje prostora za različite interpretacije. Kadrićeva sposobnost da autentičnim jezikom istovremeno prikaže ljepotu i tragediju prošlosti naših prostora čini ovaj roman posebnim u svakom smislu. Roman "Udovičke zemlje" ne samo da pruža uvid u bogatu historiju i kulturu srednjovjekovne Bosne, već služi kao

podsjetnik na transformacijsku moć književnosti, što je suštinski njena najvažnija uloga.

O AUTORU

Fajko Kadrić, pisac, rođen je 1965. godine u Skugrićima u Vlasenici. Do sada je objavio dvije knjige pripovjedaka: *Ko još pjeva dok umire*, *Ordijски mujezin* i dva romana *Protokol posrnulih* i *Udovičke zemlje*. Višestruko je nagrađivan za najbolju kratku priču u BiH i dva puta u Crnoj Gori. Knjiga pripovjedaka *Ordijски mujezin* i roman *Protokol posrnulih* su podržani od Fondacije za izdavaštvo, a roman *Udovičke zemlje* je nagrađen nagradom Fondacije za izdavaštvo u Sarajevu za 2019. godinu i proglašen za najprodavaniju knjigu 2020. godine i nagrađen nagradom "Zlatno pero" Izdavačke kuće "Planjax".

Roman *Udovičke zemlje* je dostupan čitalačkoj publici od 2019. godine a doživio je i treće izdanje. Pojavio se u mnogobrojnim bibliotekama širom Bosne i Hercegovine i naišao je na odličan prijem kod čitalaca.

Literatura

1. Kadrić, Fajko. *Udovičke zemlje*, 3. izdanje, BZK "Preporod" Kalesija 2023
2. Grupa autora, *Rečnik književnih termina*, Institut za književnost i umetnost, "Nolit", Beograd 1985,
3. Moranjak-Bamburać, Nirman. *Retorika tekstualnosti*, "Buybook" Sarajevo, 2003
4. Luis Borges, *Izmišljaji*, Zagreb 2000,
5. Lešić, Zdenko. *Nova čitanja: Estetika recepcije*, u *Poststrukturalistička čitanka*, "Buybook" Sarajevo 2002

-
6. Andrić, Ivo. Na Drini ćuprija, Prvo izdanje, "Bosanska riječ", Sarajevo 2004 7. Jedinice sa interneta: 8. Travničić, Mevlida. Roman u-Udovičke zemlje: Vjerodostojna narativizacija prošlosti https://www.oslobodjenje.ba/magazin/kultura/knjizevnost/roman-udovicke-zemlje-vjerodostojna-narativizacija-proslosti-690509 Mevlida Travančić (22.09.2021) 9. U Zemaljskom muzeju promoviran roman Udovičke zemlje Fajke Kadrića https://www.krug99.ba/u-zemaljskom-muzeju-u-sa-	rajevu-promoviran-roman-udovicke-zemlje-autora-fajke-kadrica/ (12.09.2021) 10. FAJKO KADRIĆ: Udovičke zemlje, (https://inforadar.ba/fajko-kadric-udovicke-zemlje/09/09/2021) 11. Ilijaz Miralemović: Roman "Udovičke zemlje" vodi vas u vrijeme viteštva, časti i ponosa https://provincija.ba/knjizevnost/roman-udovicke-zemlje-vodi-vas-u-vrijeme-vitestva-casti-i-ponosa/ (29.04.2020)
-

SUMMARY

This paper serves as a review of the novel "Udovičke zemlje" by Fajko Kadrić. It focuses on analyzing various aspects of the novel such as the complex interaction between the past and the present, the author and the reader, as well as literary art and historical reality. The study highlights the layered narrative structure of Kadrić's work and the role of literature in preserving collective memory and identity. Through the analysis of the narrative, symbolism, and characters, the paper examines the value system of medieval Bosnia, the freedom of expression, the power of interpretation, and the role of the reader as a co-author. It places "Udovičke zemlje" in the broader historical and cultural context of Bosnia and Herzegovina, emphasizing Kadrić's literary genius and the role of literature in shaping our experience of the world. It also focuses on how the author of the novel uses literature as a tool to transcend time and space, making the past alive and relevant for contemporary readers.
